

STRESZCZENIE

Si vis pacem para bellum. Sentencja autorstwa Publiusza Flawiusza Wegecjusza, historyka żyjącego w IV w. n.e., często przedstawiana jest jako podsumowanie stosunku Rzymian do innych ludów. Czy słusznie? Wypowiadanie wojen i zawieranie przymierzy było na przestrzeni wieków niezwykle istotnym elementem polityki zagranicznej podmiotów międzynarodowych. Nie inaczej było z republikańskim Rzymem, którego dyplomacja oparta była na określonych procedurach. Rzymianie dobrze rozwinęli swoją wiedzę na temat obcych systemów politycznych, które według nich godne były równego traktowania. Tylko z podmiotami wolnymi i niepodległymi, za to o różnym stopniu organizacji, Rzym zawierał przymierza, wysyłał w poselstwie ambasadorów czy wypowiadał wojnę w sposób słuszny, prawidłowy w starożytnym rozumieniu. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że źródłem sukcesu Rzymian jest umiejętne połączenie supremacji militarnej z działaniami dyplomatycznymi. Niewielu jednak historyków prawa zajmuje się tą kwestią, przez co aspekt normatywny podbojów rzymskich jest opisany o wiele skromniej niż przykładowo polityczny, społeczny czy militarny. Jak się okaże – zupełnie niesłusznie.

Przedmiotem pracy „*Ius belli et pacis* w republikańskim Rzymie” są zagadnienia dotyczące wypowiadania wojen i ich kończenia poprzez zawieranie traktatów, a także poprzez przyjmowanie kapitulacji. Zakresem pracy nie jest objęty opis regulacji stosowanych przez Rzymian przy zakładaniu kolonii, municypiów i prowincji. Stworzenie tego typu organizmów wiązało się z zaistnieniem ścisłych zależności pomiędzy Rzymem a drugą stroną, co prowadziło do znacznego ograniczenia suwerenności danego podmiotu, a także ograniczenia stosowania prawa międzynarodowego.

Temat dysertacji wskazuje, że omówione zostały regulacje stosowane w okresie istnienia ustroju republikańskiego w Rzymie. Za początek badanego okresu uznano więc początek republiki, a więc umowną datę 509 r. przed Chr., kiedy zgodnie z legendami doszło do wypędzenia ostatniego z siedmiu królów, Tarkwiniusza Pysznego. Ze względu jednak na charakter danych norm, a więc oparcie ich przede wszystkim na zwyczajach, niezbędne było przywołanie opisów autorstwa rzymskich i greckich historyków, wskazujących na powstanie danych instytucji w latach wcześniejszych. Starożytni autorzy przypisywali powstanie danych regulacji rzymskim królom, jednakże porównując je do łatyńskich, etruskich i greckich zwyczajów, wyraźnie zauważa się wspólne elementy, co również zostanie

podkreślone w dysertacji. Za datę końcową uznano skupienie w rękach Oktawiana władzy, a więc ok. 27 r. przed Chr., który uznano za faktyczny koniec republiki.

W pracy stosowane były również określenia opisowe na poszczególne okresy w dziejach rzymskiej republiki. Za jej wczesny okres uznano czas od 509 r. przed Chr. do końca IV w. przed Chr., kiedy to relacje Rzymu z innymi społecznościami dotyczyły głównie kontaktów z ludami zamieszkującymi Półwysep Apeniński. Za okres podboju Italii uznano czas od IV do połowy III w. przed Chr. Okresem zamorskiej ekspansji nazwano natomiast okres rozpoczynający się wraz z I wojną punicką (264 r. przed Chr.) a kończący zniszczeniem Numancji przez Scypiona Emilianusa (133 r. przed Chr.). Ostatni okres, a więc czas od 133 r. przed Chr. aż do upadku republiki, określony został jako schyłek republiki. Okazjonalnie, w odniesieniu do republikańskich instytucji, wspomniane są pierwsze lata pryncypatu.

Ważne jest jednak, aby podkreślić, iż część badaczy uznaje, że w roku 146 przed Chr., zakończył się okres rozwoju regulacji międzynarodowych. Zwycięstwo Rzymian pod Pydną, którego bezpośrednim skutkiem było przełamanie potęgi Macedończyków, miało zagwarantować Rzymianom niekwestionowaną pozycję hegemonu. Zmiana ta jednak nie była rewolucyjna i następowała stopniowo, w związku z czym data ta nie może zostać wskazana jako koniec badanego okresu.

Podstawowym celem pracy jest ustalenie, czy można mówić o stosowaniu prawa międzynarodowego przez Rzymian w okresie istnienia republiki. Dzięki przeprowadzonej analizie i interpretacji źródeł można stwierdzić, że istniały normy i procedury, których Rzymianie przestrzegali w stosunkach z innymi społecznościami, a ich stosowanie było akceptowane przez obie strony. Jednocześnie jednak należy zastrzec, że przy analizowaniu danego zagadnienia nie można próbować dostosowywać współczesnych definicji, zasad i teorii prawa międzynarodowego publicznego do starożytnych rozwiązań. Niestety, bez odniesienia do obecnie stosowanych terminów i pojęć, nie jest możliwe przedstawienie charakterystyki starożytnych instytucji.

Ponadto, celem niniejszej dysertacji jest również przedstawienie i próba usystematyzowania rodzajów umów międzynarodowych, opis prawnych możliwości rozpoczynania i kończenia wojen, a także wskazanie pozostałych instytucji prawa międzynarodowego stosowanych przez Rzymian. Praca nawiązuje również do zakorzenienia w tradycji greckiej, łatyńskiej czy etruskiej omawianych instytucji, czy wskazanie przeobrażeń, jakie dokonały się w danych instytucjach ze względu na społeczne i polityczne zmiany w rzymskiej republice. Obok zestawienia najważniejszych źródeł, ukazujących

instytucje i procedury oparte na zwyczajach międzynarodowych, autorka przedstawiła najważniejsze współczesne, często przeciwstawne sobie poglądy na temat rzymskiego imperializmu i instytucji prawnych wykorzystywanych w polityce zagranicznej Rzymu.

Szczególny charakter norm prawa międzynarodowego powoduje konieczność wytłumaczenia wybranego materiału źródłowego. W pracy zostały wykorzystane źródła juralne oraz niejuralne, zwłaszcza literackie, jak również epigraficzne.

W literaturze starożytnej znajduje się wiele bogatych w szczegóły opisów postępowania Rzymian z innymi ludami. Pozwoliły one zanalizować ich zwyczaje będące głównym źródłem norm prawa międzynarodowego, przeżywającego w okresie republiki swój rozkwit. Przekazami, na których głównie została oparta niniejsza dysertacja, są „Dzieje Rzymu od założenia miasta Liwiusza” jak również „Dzieje” Polibiusza. Dodatkowo, w treści pracy wspomniane są relacje m.in. Appiana, Dionizosa z Halikarnasu, Cyncerona, Owidiusza, Salustiusza, czy Swetoniusza. Oprócz źródeł literackich, w pracy omówione zostały źródła epigraficzne, tj. inskrypcje i wyryte w kamieniu treści wspominające o dokonaniu poszczególnych traktatów czy kapitulacji. W wypadku źródeł literackich należy mieć na uwadze, że w większości są to źródła wtórne, stworzone przez starożytnych historyków na podstawie archiwum dyplomatycznego Rzymian, a także historii poszczególnych rodów.

W dysertacji wspomniane zostały również źródła prawa rzymskiego, publicznego i prywatnego. Są to źródła traktowane pomocniczo, ich rolą było najczęściej wskazanie występowania międzynarodowych instytucji w określonym czasie (np. ustawa XII tablic) lub kontekście („Instytucje” Gajusa czy justyniańskie „Digesta”), albo doprecyzowanie norm prawa międzynarodowego wewnętrznymi regulacjami. Jak słusznie zauważył T. Holland, w relacjach pomiędzy starożytnymi społecznościami często stosowane były rozwiązania wypracowane pierwotnie na gruncie relacji pomiędzy jednostkami¹. W rzymskich regulacjach widoczne jest to zwłaszcza w procedurze wypowiedzenia wojny, jak i kapitulacji.

Praca podzielona została na cztery rozdziały. Pierwszy stanowi wprowadzenie teoretyczne, natomiast dalsze zawierają analizę konkretnych rozwiązań prawnych, wykorzystywanych przez Rzymian w relacjach z innymi podmiotami. W rozdziale pierwszym („Prawo międzynarodowe w czasach republiki rzymskiej”) przedstawiono uwagi dotyczące samego pojęcia prawa międzynarodowego i możliwości jego aplikacji na grunt antycznych regulacji, jak również przedstawiono charakter odnośnych norm. Wyodrębniono również źródła prawa międzynarodowego i elementy nauki o tymże prawie, co pozwoliło wskazać

¹ T.E. Holland, *Studies in International Law and Diplomacy*, Oxford 1898, s. 152.

najważniejsze różnice pomiędzy teorią a praktyką regulacji międzynarodowych stosowanych w okresie republiki rzymskiej. Za konieczne uznano również omówienie najistotniejszych informacji dotyczących polityki zagranicznej Rzymian, a więc przedstawienie jej głównych aktorów i ich kompetencji. Osobno omówiono kwestie odnoszące się do prawa feudałów i kolegium kapłańskiego czuwającego nad jego przestrzeganiem.

Rozdział drugi („Prawo wojny”) dotyczy zagadnień związanych z wojną. W rozdziale omówiono kwestię wojny jako stanu faktycznego, jak również koncepcję wojny sprawiedliwej (*bellum iustum*), stosowanej przez Rzymian i zmodyfikowanej, ale przede wszystkim rozstrawionej przez Cyncerona. Wskazano praktyczne aspekty związane z wypowiedaniem wojny, a więc przesłanki jej wypowiedania, które Polibiusz określał mianem „zewnętrznych pozorów słuszności”, odróżniając je w ten sposób od rzeczywistych motywów rozpoczynania konfliktów. Omówiono również ceremonię wypowiedania wojny i związane z nią aspekty sakralne i prawne. Na podstawie dostępnego materiału źródłowego podjęto także próbę wskazania stosowanych przez Rzymian praw i gwarancji w czasie trwających konfliktów, jak również przedstawiono możliwości zawieszenia faktycznych działań wojennych (zawieszenie i przyrzeczenie dowódcy wojskowego), które jednak nie implikowały stanu pokoju.

W rozdziale trzecim („Prawo pokoju”) omówiono kwestie związane ze stanem pokoju. Oprócz wskazania pokoju jako stanu faktycznego, terminologii stosowanej w odniesieniu do pokojowych relacji, omówiono poszczególne rodzaje traktatów międzynarodowych. Jako pierwszy został przedstawiony związek gościnności (*hospitium*), umowa, której sposób nawiązywania, jak również uprawnienia i obowiązki stron były określone ze względu na istotę danej instytucji. Następnie przedstawiono zagadnienia dotyczące przymierza pokojowego (*foedus*), a więc jego pojęcie i przedstawiane przez starożytnych historyków podziały, jak również procedurę jego zawarcia. Z uwagi na fakt, że postanowienia przymierza mogły być swobodnie ustalane przez układające się strony, przeanalizowano również najważniejsze klauzule pojawiające się w odnośnych umowach na przestrzeni wieków.

Wreszcie rozdział czwarty dotyczy zagadnienia kapitulacji (*deditio*) i zagadnień z nią związanych. Przede wszystkim, oprócz przedstawienia pojęcia samego poddania się i jego rodzajów, podjęto próbę określenia charakteru prawnego kapitulacji. W kolejnej części rozdziału przedstawiono również jej konsekwencje, a więc wskazanie bezpośrednich skutków poddania się, przebiegu i skutków restytucji wolności i własności poddanego ludu, jak również zaistnienie stosunku klienteli pomiędzy kapitulującymi, a dowódcą wojskowym, odbierającym akt poddania się.

Reasumując, należy wskazać, że poruszane w niniejszej pracy zagadnienia oscylują więc wokół dwóch terminów – pokoju (*pax*) oraz wojny (*bellum*), pojęć stanowiących dialektyczną parę. Oba terminy oznaczały dla Rzymian stany faktyczne, które wywoływały określone skutki prawne. Wojna była przede wszystkim jednym ze sposobów rozwiązywania sporów międzynarodowych, i oprócz umownych ograniczeń jej stosowania, nie istniały żadne inne regulacje, które mogły by limitować jej rozpoczynanie i prowadzenie. Istnienie pokoju pomiędzy stronami pozwalało natomiast zacieśnianie więzów pomiędzy społecznościami. Stosunki oparte były na zawieranych porozumieniach, których postanowienia dotyczyły nie tylko wzajemnych praw i obowiązków państw, ale również poszczególnych praw jednostek, łącznie z unormowaniami dotyczącymi obywatelstwa, stosunków rodzinnych czy wymiany handlowej.